

Поняття “генеалогія” має також і вужче значення — *родовід*, тобто поколінний перелік представників якогось одного роду чи споріднених родів. У сучасних дослідженнях термін “генеалогія” використовується в обох значеннях. Г. — одна з найдавніших за часом побутування історична

Формування станового суспільства сприяло розвитку практичної (утилітарної) Г., покликаної обґрунтувати права окремих прошарків суспільства на владу та привілеї. Біблейські легенди, давньогрецькі та римські міфи, індійські веди, вавилонські та асирійські перекази наповнені генеалогічними відомостями. Багаті на генеалогічні матеріали і праці античних істориків — Геродота, Плутарха, Тацита та ін.

123

У більшості країн Європи процес державного нагляду за складанням родоводів припадає на XVI ст. Так, у Франції з метою державного регулювання вищезазначених процесів 1595 року було засновано посаду генеалога, а 1615-го — “Суд про герби Франції”. Значну роль у розвитку французької Г. відіграли А. Дюшан (Duchesne), П. Ансельм (Anselme), родина Озьє (Hozier) та ін.

У Великобританії упорядкування Г. місцевої аристократії та її державне закріплення почалися за правління Генріха VII Тюдора. У 20-х роках XVI ст. за наказом короля було створено “Книгу відвідувань герольдів”, в якій фіксувалися результати перевірки фамільних документів. Незважаючи на те, що розписи часто спиралися на родинні легенди, записи герольдів мали юридичну силу. Від XVII ст. родоводи почали реєструватися у спеціальному державному органі — Герольдії. Робота з перевірки та юридичного закріплення Г. британських аристократичних родів була завершена при Карлі II Стюарті. Серед значних постатей — розробників англійської Г. — необхідно відзначити В. Дагдейла (Dugdale) (середина — друга половина XVII ст.).

Становлення генеалогічної школи в Німеччині також припадає на XVII ст. Саме з діяльністю тамтешніх дослідників пов’язана розробка *методики* генеалогічних досліджень. Значний вклад у розвиток Г. внесли Н. Ріттерсгаузен (Rittershausen), Я. В. Імгоф (Imhof), Ф. Я. Шпенер (Spener). І все-таки першість в опануванні методів критичного аналізу генеалогічних джерел у згаданому столітті належала французьким фахівцям.

Дещо інакше розвивалася генеалогічна традиція в Польщі. Тут створення родоводів вважалося приватною справою, а не продуктом діяльності урядових інститутів. Тому коло родів, що заносилося до генеалогічних збірок, визначалося суб’єктивним підходом генеалога. Іншою особливістю польської Г. був її надзвичайно тісний зв’язок з геральдиком — генеалогічні відомості наводилися в гербовниках і нерідко мали другорядне значення для автора. Важливу роль у польській Г. відіграли Б. Папроцький (Paprocki), Ш. Окольський (Okolski), К. Несецький (Niesiecki). Гербовник останнього відзначається критичним ставленням до легенд та переказів, що ними були наповнені родоводи польської аристократії.

На кінець XVII ст. припадає становлення теоретичних засад вивчення Г., в тому числі і способів фіксації родовідного матеріалу. Так, іспанець Х. Соса (Sosa) запропонував систему графічного відображення родоводу, яка в удосконаленому вигляді використовується в науці і нині.

У середні віки родоводи в основному виконувалися у вигляді *родовідного дерева*, створення якого потребувало чималого часу, значної площі для розташування інформації та неабияких художніх талантів. Класичне родовідне дерево виглядало таким чином: ім’я засновника роду розташовувалося на кореневищі дерева або на початку стовбура, а потім кожне наступне ім’я вказувалося в картуші (кружечку), який містився на стовбурі чи гілках. Уже в XIX ст. родовідне дерево як форма фіксації генеалогічного матеріалу зустрічається надзвичайно рідко. Сьогодні його використовують лише з декоративною метою.

Початком формування Г. як окремої (самостійної) наукової дисципліни вважається XVIII ст., однак її науковий статус не виключав

також й її утилітарного (практичного) характеру. Ця функція родознавства і сьогодні залишається затребуваною, оскільки інтерес до своїх предків, складання Г. свого роду є свідченням рівня розвитку цивілізованого суспільства.

На XVIII ст. припадають також і виникнення нових форм фіксації генеалогічного матеріалу, поступове формування їх системи. Історичну науку вже не задовольняла інформація лише за чоловічими лініями споріднення, і вона вимагала ширших та глибших знань про все родинне оточення тих чи інших осіб. Відтак розробляються нові, зручніші графічні способи фіксації генеалогічного матеріалу — *генеалогічні таблиці*, які в залежності від виду родоводу та мети генеалогічного дослідження мають різну форму (вертикальні, горизонтальні, колоподібні). Родоводи ж бувають *висхідні (таблиця предків) та низхідні (таблиця нащадків)*.

З огляду на генеалогічну інформацію висхідні та низхідні родоводи поділяються на *чоловічі та змішані*. *Висхідні чоловічі родоводи* можуть бути двох видів: у першому випадку в генеалогічній таблиці містяться лише прямі предки за чоловічою лінією, у другому — вказуються не тільки прямі предки чоловічої статі, але й брати та сестри кожного з них. *Висхідний змішаний родовід* складається з метою висвітлити всіх предків даної особи — як з батьківського боку, так і з материнського. *Низхідний чоловічий родовід* також має два різновиди: перший передбачає розміщення в генеалогічній таблиці всіх нащадків якоїсь особи, але тільки чоловічої статі, другий — зазначення всіх нащадків як чоловічої, так і жіночої статі. У цьому випадку для жінок вказуються їхні чоловіки, а діти від цих шлюбів не зазначаються. Цей варіант є найпопулярнішим в генеалогічних студіях, що не мають конкретної мети дослідження. У *низхідному змішаному родоводі* зазначається все потомство родозасновника — як чоловічої статі, так і жіночої. Таким чином, у кожному наступному поколінні ми маємо нові прізвища.

У спеціальних розвідках, які мають на меті показати родинні зв'язки декількох родів, використовуються *таблиці споріднення*.

Популярною формою фіксації генеалогічного матеріалу є *родовідні розписи*: французький (російський), в якому використовується поділ за генераціями, та німецький, якщо необхідно продемонструвати не весь родовід, а лише ту чи іншу гілку роду.

Сьогодні фахівці пропонують триступінчасту методику генеалогічного дослідження. Перший етап — це складання *генеалогічного досьє* на кожного представника досліджуваного роду, до якого залучаються різні за типом, видом, походженням, місцем зберігання документи, що комплектуються відповідно до складеного фахівцем рубрикатора. Досьє не передбачене для публікації, воно є лише необхідним матеріалом для подальшої праці дослідника. Другим етапом є складання *генеалогічної картки* на кожного представника досліджуваного роду. Картка резюмує дані досьє, концентрує всю зібрану генеалогічну інформацію у більш стислій формі. Третій етап — це складання *таблиць*, які є кінцевим результатом суто генеалогічного дослідження та можуть бути оприлюднені.

До джерел, які використовуються в Г., відносяться практично всі історичні пам'ятки, пов'язані з людською діяльністю. Кількість їх величезна,

тому перед науковцями завжди стояло питання виробити прикладну класифікацію генеалогічних джерел, визначити їхні інформативні можливості та ступінь наукової достовірності.

За способом фіксації родовідної інформації генеалогічні джерела поділяються на три типи:

- усні (вербальні);
- речові;
- писемні (офіційного та неофіційного — приватного — походження).

Виділяють також окрему групу джерел — *власне генеалогічні*.

Наведена схема поділу генеалогічних джерел базується на сучасних теоретичних засадах світової генеалогії і дуже поширена серед науковців.

Популярним серед дослідників є поділ генеалогічних джерел за змістом інформації на *непрямі, опосередковані джерела для генеалогії* (метричні записи, послужні списки, особисті справи, майнові документи, матеріали некрополів, родові герби тощо) та *прямі, або власне генеалогічні* (родовідні книги, родовідні таблиці, дерева та розписи, родинні перекази тощо). Цю класифікацію часто поєднують з поділом джерел за походженням — на офіційні та неофіційні, що теж можна вважати доцільним.

У XVIII ст. визначився сталий інтерес до теоретичних основ Г. в Німеччині та Австрії. У 1721 р. зусиллями М. Шмелцла (Schmelzl) у Єнському університеті (Німеччина) було засновано першу кафедру Г., а у 1759 р. відомий німецький історик Й. Х. Гаттерер (Gatterer) починає викладати курс Г. у Геттінгенському університеті. У 1777 р. побачив світ перший підручник з Г. автора Й. А. Вілля (Will) “Lehrbuch einer statistischen Genealogie der sämtlichen Europäischen Potentaten” (“Підручник статистичної генеалогії всіх європейських монархів”), а у 1788-му — підручник Й. Х. Гаттерера “Abriss der praktischen Genealogie” (“Начерк практичної генеалогії”). Ці праці істотно вплинули на розвиток Г. в усіх країнах Європи (у тому числі в Росії), привернули увагу вчених-генеалогів до необхідності розробки її теоретичних підвалин, визначення її місця серед інших історичних дисциплін, усвідомлення її завдань, створення термінології (зокрема національної), способів використання її здобутків для розв’язання проблем історичної науки.

Таким чином, з кінця XVIII ст. у розвитку Г. як наукової історичної дисципліни чітко простежуються два основні напрями:

- довідковий, допоміжний, коли результат праці дослідників лише обслуговував потреби істориків у спеціальних даних (інформації);
- самостійний, покликаний утвердити Г. як наукову дисципліну, яка здатна самостійно, власними методами, розв’язувати ті чи інші проблеми історії.

На те ж XVIII ст. припадає поява довідників з Г. правлячих династій та аристократичних родів. У 1763 р. у німецькому м. Гота було видано “Gothaisches genealogisches Hofkalender” (“Готський генеалогічний придворний календар”), в якому наводилися відомості майже про всю світову аристократію. Окрім німецької, “календар” друкувався ще французькою мовою під назвою “Almanach de Gotha” (“Готський альманах”).

Згодом те ж саме видавництво почало оприлюднювати розписи графських (з 1828 р.), баронських (з 1848 р.) та дворянських (з 1900 р.) родів. Ці довідники виходили друком щорічно і отримали назву “Gothaisches Genealogisches Taschenbuch” (“Готська генеалогічна пам’ятна книга”). Видання припинилося у 1942 р. через важке економічне та політичне становище в Німеччині, а 1945 р., коли Гота була окупована радянськими військами, його взагалі ліквідували.

У XIX — на початку XX ст. у більшості європейських країн були засновані генеалогічні часописи і товариства, які сприяли подальшому розвитку Г. У 1950-х роках історики відзначають початок перелому в суспільній свідомості на користь гуманізації, історизму. Інтерес до ролі особистості в історії, культурне, духовне та національне відродження, переосмислення минулого — усе це сприяло відродженню Г. Від 1952 р. що два роки почали проводитися Міжнародні конгреси з генеалогії та геральдики. Так, у 1958 р. на конгресі в Брюсселі були уніфіковані та затверджені нові умовні знаки, що застосовуються під час оформлення генеалогічного матеріалу і значно спрощують його сприйняття. У 1971 р. у тому ж Брюсселі за рішенням генеалогічних та геральдичних товариств п’яти країн — Бельгії, Франції, Нідерландів, Швеції та Швейцарії — було створено Міжнародну конфедерацію генеалогії та геральдики (голова — французький генеалог М. Тейяр д’Ейрі). Нині членами Конфедерації є понад 50 організацій із країн Європи, Південної та Північної Америки, а також Австралії. Конфедерація має акредитацію при ЮНЕСКО.

У 1998 р. на XXIII Міжнародному конгресі з генеалогії та геральдики у Турині було створено Міжнародну академію генеалогії, яка покликана координувати наукові дослідження у даній сфері знання (голова — М. Тейяр д’Ейрі). У 1999 р. Академія зареєструвала свій статут і стала членом Міжнародної конфедерації генеалогії та геральдики.

Новий дисциплінарний статус Г. зумовив підвищений інтерес дослідників до теоретичних, методологічних та історіографічних проблем родознавства у всіх країнах Європи. Праці В. Двожачека (Dworzaczek), П. Дюрі (Durye), М. Перонне (Peronnet) надали нової динаміки генеалогічним дослідженням різних національних шкіл. У цих студіях розглядаються предмет та завдання, методи дослідження, джерельна база, історіографія європейської Г.

Початком російської практичної Г., коли держава взяла під контроль складання генеалогічних розписів, слід вважати появу перших редакцій родовідних книг у 40-х роках XVI ст. Від середини цього століття питаннями збирання, затвердження та перевірки боярських і дворянських книг відав державний заклад — Розрядний приказ. На основі приватних родовідних розписів, які робились при боярських дворах, у ньому в 1555 р. було укладено “Государев Родословец”. У 1682 р. при Розрядному приказі виникла Палата родовідних справ. Вона склала новий генеалогічний звід — “Бархатную книгу”.

Від 1722 р. всі родовідні справи перейшли до ведення Герольдмейстерської контори, заснованої Петром I, а у 1848 р. — до Департаменту герольдії Урядового Сенату. Для фіксації родоводів у 1785 р. за наказом Катерини II були запроваджені Дворянські губернські родовідні книги, а за

наказом Павла I — “Общий гербовник дворянских родов Всероссийской империи”, необхідний для фіксації затверджених гербів.

Становлення наукової Г. в Росії (зокрема, закладення її теоретичних підвалин) датуються другою половиною XVIII — першою половиною XIX ст. і пов’язуються з іменами князя М. Щербатова, Г. Міллера, М. Спиридова, П. Хавського, М. Гастева та ін. У другій половині XIX ст. були видані довідкові генеалогічні збірники: “Российская родословная книга” кн. П. Долгорукого, “Русская родословная книга” кн. О. Лобанова-Ростовського, “Родословный сборник русских дворянских фамилий” В. Руммеля і В. Голубцова та ін.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. російська Г. досягла значних успіхів. Утвердженню її авторитету, окрім усього іншого, сприяли розширення джерельної бази і критичний підхід до неї. Російське родознавство поступово втрачало свій суто дворянський характер. З’являються праці з Г. інших верств суспільства, передусім купецтва. У 1897 р. у Санкт-Петербурзі було створене “Русское генеалогическое общество”, яке заснувало часопис “Известия Русского генеалогического общества”, а у 1905 р. — “Историко-родословное общество в Москве”, яке видавало свій часопис — “Летопись Историко-родословного общества”.

Як наукова дисципліна Г. почала викладатися у вищих навчальних закладах Росії значно пізніше, ніж у Західній Європі. У 1906 р. Л. Савьолов започаткував курс Г. в Московському археологічному інституті, а в 1907 р. за його ж ініціативою було створено кафедру Г. Лекції Л. Савьолова були зібрані в окреме видання, що побачило світ у 1908 р. і ще довго залишалося найпопулярнішим посібником з теоретичних проблем родознавства та історії російської Г.

Хоч після більшовицького перевороту Г. в Росії катастрофічно занепадала, остаточно вона все ж таки не загинула. Певні генеалогічні дослідження проводились в Московському історико-архівному інституті. Продовжували працювати такі корифеї дореволюційної Г., як В. Лукомський та М. Лихачов. Студіювали також С. Веселовський, О. Зимін, В. Буганов, В. Янін, В. Кобрін, В. Пашуто та ін.

У 1960-х роках у згаданому інституті сформувалася ціла плеяда таких видатних фахівців у галузі СІД (у тому числі в Г.), як М. Бичкова, Н. Соболева, О. Аксьонов, О. Медушевська, О. Станіславський (останній ініціював проведення в 1989 р. у Москві Першої всесоюзної конференції з Г.), а у 1990-ті роки російська Г. зазнала справжнього відродження. Під керівництвом відомого історика та генеалога С. Думіна відродилося “Историко-родословное общество”; у 1993 р. було видано перший випуск “Летописи Историко-родословного общества”, що продовжував традиції дореволюційного часопису. У 1991 р. відновило свою діяльність “Российское генеалогическое общество” (його очолив відомий генеалог І. Сахаров), у 1994 р. побачив світ перший випуск “Известий Российского генеалогического общества”. Значною подією в російській та світовій Г. стала поява у 1992 р. часопису “Историческая генеалогия”, заснованого “Центром генеалогии” в Єкатеринбурзі (головний редактор С. Конев).

Сьогодні в Росії генеалогічні товариства існують також і в багатьох провінційних містах. Деякі з них є відділеннями “Историко-родословно-

го общества” в Москві, інші існують як цілком самостійні. З них найпопулярнішими є “Уральское генеалогическое общество”, “Сибирское генеалогическое общество”, “Красноярское краевое историко-родословное общество” та ін. Більшість товариств мають власні друковані органи у вигляді часописів чи газет. З метою координації зусиль у 2000 р. було ухвалене рішення про створення Федерації генеалогічних товариств Росії.

Що ж до України, то, незважаючи на всю своєрідність її історичного розвитку, яка обумовила значну специфіку у формуванні привілейованих верств її суспільства, Г. в ній пройшла подібний до інших країн шлях становлення — від суто практичної дисципліни до наукової.

Витоки національного родознавства сягають часів Київської Русі. Уперше термін “генеалогія” зустрічається в тексті одного з найбільш ранніх творів, привезених з Візантії, — “Хроніці Амартола”, і тоді ж він був перекладений у нас як “родовід”. Генеалогічні відомості про руських князів містяться у “Повісті минулих літ”, в Новгородських, Псковських, Никоновському літописах, Лаврентіївському та Іпатіївському зведеннях та інших писемних пам’ятках.

У литовську та польську добу практичній Г. приділялася значна увага при дворах відомих магнатських родів — Острозьких, Вишневецьких, Сангушків та ін. Спостерігалася тенденція виводити свої родоводи від різних гілок династії Рюриковичів, а також від литовської династії Гедиміновичів. Дослідження Г. шляхетських родів в Україні також має давнє коріння (однією з перших праць такого роду був твір Юхима Єрлича). Про популярність Г. серед козацької старшини у другій половині XVIII ст. свідчить намагання гетьмана К. Розумовського створити у 1760 р. кафедру геральдики та Г. в університеті в Батурині.

Твори, що репрезентували практичний період Г. козацько-старшинських родів, мали переважно характер родинних хронік та літописів. Вони зберігалися у фамільних архівах, багато з яких було втрачено ще наприкінці XIX ст. унаслідок розорення і продажу дворянських маєтків та під час бурхливих подій 1917—1921 рр. Тому про українські генеалогічні пам’ятки сучасним дослідникам відомо переважно з праць попередників.

Становлення української Г. як наукової дисципліни припадає на середину — другу половину XIX ст. Першою працею такого ґатунку слід визнати “Историческую и статистическую записку о дворянском сословии и дворянских имуществах Черниговской губернии” (1841) історика О. Марковича, що спиралася на архівні джерела. Далі почалася активна розробка родоводів козацької старшини. Великий вклад у цю справу внесли М. Максимович, Г. Милорадович, В. Горленко, В. Лукомський, О. Маркевич, А. та М. Стороженки, М. Тройницький, О. Лазаревський і особливо В. Модзалевський (саме останній підніс вітчизняне родознавство до європейського рівня).

Наприкінці XIX ст. були підготовлені до друку й перші довідники з української генеалогії — “Родословная книга Черниговской губернии” Г. Милорадовича (1901) та “Малороссийский родословник” В. Модзалевського (1908—1914).

Ціла плеяда відомих істориків (М. Максимович, В. Антонович, Д. Багалій, М. Довнар-Запольський, В. Данилевич, П. Голубовський) зробила

великий внесок у вивчення Г. давньоруських та литовських князівських родів. Генеалогічним дослідженням різних гілок Рюриковичів і Гедиміновичів, магнатських, шляхетських і козацько-старшинських родів присвячені праці сучасних українських вчених Я. Ісаєвича, М. Котляра, П. Толочка, Л. Войтовича, Н. Яковенко, В. Собчука, Є. Чернецького, О. Русіної, С. Лисенка, М. Дмитрієнко, І. Кривошеї, В. Кривошеї, В. Томазова та ін. Останнім часом вивчається Г. родів купців та промисловців Терещенків (В. Ковалинський, О. Донік), Харитоненків, Бродських, Зосим (І. Шудрик, А. Даниленко, О. Терентьєва, В. Ковалинський та ін.), патриціанських родів Львова — Боїмів, Папар, Корняктів (І. Смольський, І. Лильо) та Києва — Гудим-Левковичів, Рибальських, Войновичів (О. Попельницька), священницьких родів Білинських, Міхновських, Дольницьких (В. Кривошея, О. Дольницький, З. Служинська) і т. д.

На значно вищий рівень вийшла зараз селянська генеалогія, гідно представлена працями В. Любченка, Ю. Легуна, В. Коротенка та ін. Ясна річ, розробляються і родоводи української інтелігенції — такі дослідження набули нині дуже великої популярності (О. Апанович, В. Любченко, В. Томазов та ін.).

Пожвавлення генеалогічних досліджень на початку 1990-х років поставило на порядок денний питання заснування в Україні генеалогічного об'єднання. Під час проведення у Львові 1994 року Четвертої геральдичної конференції при Українському геральдичному товаристві було засновано секцію Г. (із 2000 р. вона видає "Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства"). У вересні того ж року за ініціативою львівської "Просвіти" була організована генеалогічна конференція, результатом якої стало заснування при "Просвіті" постійно діючої генеалогічної секції.

У серпні 1995 р. в Києві відбулися "Перші генеалогічні читання пам'яті Вадима Модзалевського", які викликали значний резонанс у наукових колах на теренах пострадянського простору. Під час проведення цієї конференції було ухвалено рішення про створення Українського генеалогічного товариства, яке почало видавати свої "Записки". Інший значний проект Товариства — опрацювання та підготовка до друку матеріалів п'ятого тому "Малороссийского родословника" В. Модзалевського.

В Україні існують також і такі генеалогічні об'єднання, як "Київське родовідне товариство" (1998), "Донецьке генеалогічне товариство" (2003), "Запорізьке генеалогічне товариство" (2004) та інші, котрі сприяють значному піднесенню національної Г.

Аксенов А. И. Очерк истории генеалогии в России // История и генеалогия. М., 1977; Быкова М. Е. Семейный летописец: Как собрать досье для составления родословия семьи // Родина. 1991. № 5; Быкова М., Куза Л. Древо рода: Если Вы решили найти своих предков // Родина. 1991. № 2; Быкова М. Е. "Что значит именно родные". М., 2001; Генеалогия // Специальные исторические дисциплины: Учеб. пособие / В. А. Замлинский, М. Ф. Дмитриенко, Т. А. Балабушевич и др.; Под ред. В. А. Замлинского, М. Ф. Дмитриенко. К., 1992; Дмитриева О. В. Генеалогия // Введение в специальные исторические дисциплины: Учеб. пособие / Т. П. Гусалов, О. В. Дмитриева, И. С. Филиппов и др. М., 1990; Кром М. М. Историческая генеалогия // Специальные исторические дисциплины: Учеб. пособие / С. В. Белецкий, И. В. Воронцова, З. В. Дмитриева и др.; Сост. М. М. Кром. СПб., 2003; Легун Ю. В. Генеалогія селян Подільської губернії: джерела. Вінниця, 2005; Онучин А. Н. Твое родослов-

ное древо: Практическое пособие по составлению родословной. Пермь, 1992; Отечество: Альм. / Сост. Н. А. Александров, Ю. А. Попович. М., 1998. Вып. 5: Родословие: Программы, опыт, рекомендации для руководителей объединений в образовательных учреждениях; Савелов Л. М. Лекции по русской генеалогии. М., 1994; Томазов В. В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII — початок XXI ст.). К., 2006; Томазов В. В. Родовід: Наук.-метод. посіб. К., 2001; Durye P. La Gènealogie. Paris, 1961; Dworzaczek W. Genealogia. Warszawa, 1959; Forst-Battaglia O. Wissenschaftliche Geneologie. Bern, 1948; Lorenz O. Lehrbuch der gesamten wissenschaftlichen Genealogie. Berlin, 1898.

Валерій ТОМАЗОВ